ГЛАСНИК 42

српског археолошког друштва 2026

Током 2021. и 2022. године Народни музеј Србије спровео је прва археолошка истраживања тврђаве Купиник у Срему, једне од најочуванијих средњовековних фортификација у Војводини, која се због, специфичне структуре и положаја сврстава у тзв. водене градове. Први пут се помиње у повељама угарског краља Жигмунда Луксембуршког, крајем 14. века, као „краљевски" град. Током 15. века додељиван је у посед српских деспота и великаша, да би постао и резиденција последњих деспота из лозе Бранковића, потомака деспота Ђурђа Бранковића. Откривене целине и покретни материјал указују на живот у граду у време столовања Бранковића, али не и током 14. столећа. Археолошки су потврђени историјски подаци о разарању тврђаве 1521. године у походу Османлија на Београд, праћеним великим пожаром у коме су урушене спратне конструкције куле са каљевим пећима. Унутар бедема утврђено је више нивоа коришћења и нивелација, као и то да – иако је Купиник изгубио значај војнопограничне тврђаве у одбрани јужних граница Угарске – живот овде није сасвим замро.

(Пећњаци из рушевинског слоја разарања тврђаве 1521. године; фото: Вељко Илић, Народни музеј Србије)

Емина Зечевић
Народни музеј Србије

In 2021 and 2022, the National Museum of Serbia conducted the first archaeological research at the fortress of Kupinik in Srem, one of the best-preserved Medieval fortifications in Vojvodina, classified as a so-called water town due to its specific structure and position. It was first mentioned in charters of the Hungarian king Sigismund of Luxembourg in the end of the 14th century as a "royal" town. During the 15th century, it was granted to Serbian despots and nobles, and became the residence of the last despots from the Branković family, descendants of despot Đurađ Branković. Discovered units and mobile material are indicative of the period of life in the city during the reign of the Branković family, but not during the 14th century. Archaeological evidence confirmed historical data about the destruction of the fortress in 1521 during the Ottoman campaign against Belgrade, followed by a great fire in which tower floor constructions collapsed, with ceramic stoves. Within the ramparts, several usage levels and levelling activities were registered, showing that – even though Kupinik lost its significance as a military-border fortress in the defence of Hungary's southern borders – life here did not completely die out.

(Stove tiles from the fortress from the debris layer destroyed in 1521; photo: Veljko Ilić, National Museum of Serbia)

Emina Zečević
National Museum of Serbia

ГЛАСНИК

српског археолошког друштва

JOURNAL OF THE SERBIAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Број
Volume 42 2026

Београд Belgrade

ГЛАСНИК СРПСКОГ АРХЕОЛОШКОГ ДРУШТВА

Уредник: Драгана Антоновић, Археолошки институт, Београд
Заменик уредника: Селена Витезовић, Археолошки институт, Београд

Редакциони одбор: Душан Михаиловић (Филозофски факултет, Универзитет у Београду), Роберт Вејлон (Одељење за антропологију, Универзитет Мичиген, Ан Арбор), Емина Зечевић (Народни музеј Србије, Београд), Гордана Јеремић (Археолошки институт, Београд), Иван Радман-Ливаја (Археолошки музеј, Загреб), Наташа Миладиновић--Радмиловић (Археолошки институт, Београд), Кристина Шарић (Рударско-геолошки факултет, Универзитет у Београду), Драгана Филиповић (Интердисциплинарни центар за археологију и еволуцију људског понашања, Универзитет Алгарве, Фаро), Пјотр Григоријевич Гајдуков (Археолошки институт Руске академије наука, Москва), Анастасиос Антонарас (Музеј византијске културе, Солун)

Издавач: Српско археолошко друштво, Чика Љубина 18–20, Београд
За издавача: Адам Црнобрња
Лектура и коректура (српски језик): Александра Шуловић
Лектура и коректура (енглески језик): Јелена Витезовић
Графички дизајн: Кристијан Релић
Штампа: BiroGraf, Београд

ISSN 0352-5678 (Штампано изд. / Print)
ISSN 3009-3503 (Online)
УДК 902/904

JOURNAL OF THE SERBIAN ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

Editor: Dragana Antonović, Institute of Archaeology, Belgrade
Assistant editor: Selena Vitezović, Institute of Archaeology, Belgrade

Editorial board: Dušan Mihailović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade), Robert Whallon (Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor), Emina Zečević (National Museum of Serbia, Belgrade), Gordana Jeremić (Institute of Archaeology, Belgrade), Ivan Radman-Livaja (Archaeological Museum in Zagreb), Nataša Miladinović-Radmilović (Institute of Archaeology, Belgrade), Kristina Šarić (Faculty of Mining and Geology, University of Belgrade), Dragana Filipović (Interdisciplinary Center for Archaeology and Evolution of Human Behaviour – ICArEHB, University of Algarve, Faro), Pyotr Grigorievich Gajdukov (Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow), Anastasios Antonaras (Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki)

Publisher: Serbian Archaeological Society, Čika Ljubina 18–20, Belgrade, Serbia
For publisher: Adam Crnobrnja
Proof reading (Serbian): Aleksandra Šulović
Proof reading (English): Jelena Vitezović
Graphical design: Kristijan Relić
Printed by: BiroGraf, Belgrade

Часопис је објављен уз финансијску подршку Министарства културе Републике Србије.
The journal was published with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia

Београд 2026 Belgrade

САДРЖАЈ
CONTENTS

РАСПРАВЕ
STUDIES

Б. Трипковић, Д. Булић, К. Пенезић, Ј. Вуковић, А. Трипковић, Р. Шошић-Клинџић: Шанац у Обровчинама код Дубља (Богатић), локалитет типа обровац – истраживање и резултати 7

B. Tripković, D. Bulić, K. Penezić, J. Vuković, A. Tripković, R. Šošić-Klindžić: Šanac at Obrovčine in Dublje, an Obrovac-type of site – excavation and results ... 30

Ј. Коледин, А. Путица: Метал у метал, прича без краја: симболичке праксе, трансформације и третман металних предмета у оставама касног бронзаног доба 33

J. Koledin, A. Putica: Metal into metal, an endless story: symbolic practices, transformations, and treatment of metal objects in Late Bronze Age hoards 50

P. Milojević, D. Milošević Jović: The Early Iron Age horizon at the site of Kafilerija, near Ćuprija 59

П. Милојевић, Даница Милошевић Јовић: Хоризонт раног гвозденог доба са локалитета Кафилерија код Ћуприје 76

С. Ј. Крстић: Алтернативни приступ интерпретацијама импортованих посуда из кнежевских гробова: примена антрополошких модела коменсалног гостопримства 81

S. J. Krstić: An alternative approach to interpretations of imported vessels from princely graves: application of anthropological models of commensal politics 100

M. Dimitrijević, J. Whitehouse: Roman aqueducts north of the palace complex at Glac near ancient *Sirmium*. Results of archaeological surveys 101

М. Димитријевић, Ц. Вајтхаус: Римски водоводи северно од комплекса палате на Глацу код античког Сирмијума. Резултати археолошких рекогносцирања 138

Д. С. Радисављевић, М. Б. Миловановић: Црква Свете Петке на Грабовачком брду код Трстеника и археолошка топографија њеног окружења 141

D. S. Radisavljević, M. B. Milovanović: The Church of St. Petka on Grabovačko Brdo near Trstenik and the archaeological topography of its surroundings 172

А. Ђукић: Рудник гвожђа у селу Ба код Љига 175
A. Đukić: Iron mine in the village of Ba near Ljig 200

ИСКОПАВАЊА И РЕКОГНОСЦИРАЊА
EXCAVATIONS AND SURVEYS

P. Milojević, M. Muminović Božić, D. Matović: Prehistoric sites on the right side of the Beli Timok valley in the Knjaževac region 203

П. Милојевић, М. Муминовић Божић, Д. Матовић: Праисторијски локалитети на десној долинској страни Белог Тимока у књажевачком крају 229

Д. Милановић, М. Антонијевић, М. Селаковић: Архитектонски остаци и карактер баденског насеља у Кленку код Шапца: Заштитна археолошка истраживања 2021–2022. године 237

D. Milanović, M. Antonijević, M. Selaković: Architectural remains and character of the Baden settlement in Klenak, near Šabac: Protective archaeological research 2021–2022 269

Т. Станковић Пештерац: Резултати систематског ископавања римске виле рустике на локалитету Врањ у Хртковцима 2008. године 271

T. Stanković Pešterac: Results of the systematic excavations of a Roman *villa rustica* at the site of Vranj in Hrtkovci in 2008 307

К. Дмитровић: Резултати археолошких истраживања на локалитету Двориште Музеја у Чачку 2024. године 309

K. Dmitrović: Results of archaeological excavations in the Courtyard of the National Museum Čačak in 2024 333

Е. Зечевић: Тврђава Купиник – резиденција сремских Бранковића у светлу првих археолошких истраживања 337

E. Zečević: The fortress of Kupinik – residence of the Branković family of Srem in the light of the first archaeological research 365

И. Кајтез, Т. Пушица: Средњовековни град Милешевац, прелиминарни резултати археолошких ископавања 2025. године 369

I. Kajtez, T. Pušica: Preliminary results of archaeological excavations of the medieval fortress of Mileševac in 2025 391

М. Васиљевић, М. Зековић: Археолошка истраживања средњовековне цркве – ротонде на локалитету Гувниште код Бача 2023. године 395

M. Vasiljević, M. Zeković: Archaeological research of the medieval church–rotunda at the site of Guvnište, near Bač, in 2023 420

ПРИЛОЗИ ИЗ АРХЕОЛОШКИХ ЗБИРКИ
CONTRIBUTIONS FROM ARCHAEOLOGICAL COLLECTIONS

E. Laflı: A Roman bronze statuette of Aphrodite Anadyomene from western Turkey 425

Е. Лафли: Римска бронзана статуета Афродите Анадиомене из западне Турске 435

М. Игњатовић: Бронзана укосница са главом у облику женског портрета из околине Старе Паланке, на Дунаву – контекстуална анализа 437

M. Ignjatović: Eine Haarnadel aus Bronze mit einem Kopf in Form eines Frauenporträts aus dem Gebiet von Stara Palanka an der Donau – Kontextanalyse 446

В. Вујадиновић, Ђ. Јеремић: : Опеке са жигом Друге делматске кохорте (*Cohors II milliaria Delmatarum*) из Чачка 449

V. Vujadinović, Đ. Jeremić: Bricks with the stamp of the Second Delmatian cohorts (*Cohors II milliaria Delmatarum*) from Čačak 461

ПРИКАЗИ
REVIEWS

К. Дмитровић: Критички осврт на докторску дисертацију „Археолошки локалитети као културно наслеђе и предмет истраживања. Наслеђе римског периода у урбаном ткиву Чачка" Марије Алексић Чеврљаковић 465

IN MEMORIAM

Звонимир Недељковић (1947–2026)
(Неда Мирковић Марић) 475

Жељко Јеж (1953–2026)
(Владимир Пецикоза) 479

ДОДАТАК
APPENDIX

Упутство ауторима 485
Guidelines for the authors 486

Уређивачка политика 487
Editorial policy 488

https://doi.org/10.18485/gsad.2026.42.6

ЦРКВА СВЕТЕ ПЕТКЕ НА ГРАБОВАЧКОМ БРДУ КОД ТРСТЕНИКА И АРХЕОЛОШКА ТОПОГРАФИЈА ЊЕНОГ ОКРУЖЕЊА

Дејан С. Радисављевић
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-8761-1425
Милан Б. Миловановић
Археолошки институт, Београд
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-7068-0579

e-mail: dejanradisavljevicanthro@gmail.com
Оригинални научни рад
Примљено: 30. 4. 2026.
УДК: 904:726.54(497.11)
Прихваћено: 15. 6. 2026.

Апстракт: *Црква Свете Петке на Грабовачком брду, и поред помена у литератури од друге половине 19. века, до данас није била предмет систематских научних истраживања. Циљ рада је да се стручној јавности представи тренутно стање ове сакралне грађевине, како би се добило полазиште за будућа археолошка ископавања. У поглављима се анализирају природно-географске и морфолошке карактеристике терена, историјат истраживања, комуникацијски правци, као и положај Цркве Свете Петке у односу на археолошку топографију њеног ближег окружења. На основу архитектонских карактеристика, територијално блиских аналогија и расположивих писаних извора, у раду се разматра и могућност њеног прецизнијег датовања.*

Кључне речи: *Црква Свете Петке, Грабовачко брдо, Љубостињски Прњавор, Богдање, топографија, сакрална архитектура, средњи век*

Увод

Важнија средњовековна сакрална здања на територији општине Трстеник, као што су споменици моравске архитектуре – Љубостиња, Велуће и Мати Божја Бучјанска, подигнути крајем 14. века, предмет су научног интересовања већ равно два века (Вуичъ 1828, 106–108; Веселићъ 1867, 92–99; Милићевић 1867, 40–45; Милићевић 1876, 184–185, 718–720; Бушетић 1903, 498–499; Валтровић 1906, 24–30, сл. 13; Петковић 1950, 177–178; Здравковић 1951, 254; Петковић 1955, 45–59; Бошковић 1955, 60–76; Ljubinković i Vukadin 1966, 167–169; Ljubinković 1973, 122–123; Ђурић 1985; Ристић

Сл. 1. Грабовачко брдо са Црквом Свете Петке, поглед са југа (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 1. The hill of Grabovačko Brdo with the Church of St. Petka, view from the south (photo: D. S. Radisavljević)

1987, 174–178, сл. 7–10; Каниц 1989, 83–84, 633–637; Тодић 2007, 101–115; Тошић 2008, 168–170; Радичевић и Зечевић 2014, 223–230, сл. 1–2; Цветковић и Гаврић 2015; Радисављевић и Вукчевић 2021, 369–387).

Црква Преподобномученице Параскеве Римљанке – Свете Петке (8. август / 26. јул) на Грабовачком брду, у старијој литератури позната и као Југ-Богданова црква, Црквина или Петковица (Веселићъ 1867, 96, 97; Милићевић 1876, 181; Тителбах 1882, 213; Мишковић 1885, 191; Бушетић 1903, 499; Ђурић 1985, 19; Каниц 1989, 633), представља једну од недовољно истражених сакралних грађевина у непосредном окружењу манастира Љубостиње. У ову групу слабије проучених споменика спадају и Црква Светог Петра у Рајинцу,[1] Црква Светог Јована на гробљу села Љубостињски Прњавор, као и остаци цркава на локалитетима Ђуровача и Црквина „код брестова" у Богдању.

[1] На остацима старијег сакралног објекта подигнута је 1935. године капела, док је данашња Црква Светог Петра и Павла у Рајинцу саграђена 2008. године, без претходних археолошких ископавања: Теренска истраживања Д. С. Радисављевића, март 2021. године.

Аутори овог рада су током 2025. и почетком 2026. године извршили теренски обилазак Цркве Свете Петке, са циљем документовања тренутног стања очуваности и идентификације видљивих архитектонских остатака првобитног сакралног објекта, као и процене степена његове деградације.[2] Истраживање је било усмерено и на сагледавање просторног положаја локалитета и микролокације у односу на природно-географске карактеристике ширег подручја, комуникацијске правце и близину значајних сакралних центара, пре свега манастира Љубостиње, као и његове везе са оближњим селима. Поред теренског рада, извршена је систематична анализа досадашњих сазнања заснованих на релевантној научној и старијој путописној литератури. Основни циљ рада јесте да се, на основу интеграције резултата новијих опсервација, доступних историјских и етнографских података, као и географских показатеља, пружи целовитији поглед на Цркву Свете Петке, како би се представило њено место у средњовековној сакралној топографији југозападног дела Левча.

Географски положај и природне карактеристике Грабивачког брда и његовог окружења

Црква Свете Петке налази се у југоисточном делу атара Љубостињског Прњавора (кат. парцела 604, КО Прњавор),[3] на граници са суседним селом Богдањем, у југозападном делу Левча. Смештена је подно врха Ветрењак (436 м), на јужној падини Грабовачког брда (343 м), једног од југоисточних огранака Гледићких планина (Самар 922 м), односно изнад ушћа Љубостињске реке у Западну Мораву, око 1,7 км од манастира Љубостиње у правцу југоистока (сл. 1).[4]

Црква је сграђена на мањој заравни, површине око 10 ари, која је према југу и западу ограничена стрмим падинама Грабовачког брда. На југоисточној страни терен је у постепеном паду ка десној обали Дубоког потока, леве саставнице Западне Мораве. Раније је овај простор био под виноградима, који су данас углавном искрчени или запуштени. Са локалитета се пружа широк поглед на долину Западне Мораве, између Трстеничке сутеске на западу и Крушевца на истоку (сл. 2). Према југозападу, југу и југоистоку

[2] Документација са ових обилазака предата је Народном музеју у Крушевцу.

[3] Географске координате Цркве Свете Петке: N 43° 38’ 12’’, E 21° 00’ 15’’. Данашње Грабовачко брдо у прошлости је било познато као Богдањско брдо, према оближњем селу Богдању, како је и забележено на Ђенералштабној карти Србије из 1894. године (Ђенералштабна карта Краљевине Србије 1 : 75.000, секција Е. 7. Трстеник, Београд 1894).

[4] Topografska karta 1 : 25.000, Kruševac 3–1 (Medveđa), br. lista 531–3–1, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

Сл. 2. Поглед са локалитета Црква Свете Петке на долину Западне Мораве (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 2. View from the site of the Church of St. Petka overlooking the Zapadna Morava river valley (photo: D. S. Radisavljević)

видик затварају висови Дрењак (716 м), Мали врх (992 м), Рогови (513 м), Равна гора (628 м), Поглед (735 м), Чикер (758 м) и Илијина главица (502 м) (Поповић 1968, 40, 94–95).[5]

Гледићке планине, као и њен југоисточни огранак – Грабовачко брдо, састављене су од горњокретацијских флишних стена – конгломерата, лапораца, пешчара и кречњака флишне фације, у које је дубоко усечен слив Љубостињске реке. У педолошком погледу доминира скелетоидно земљиште, углавном прекривено мешовитом листопадном шумом и ливадама. Нижи делови, до надморске висине од 300 м, формирани су од неогених језерских седимената, конгломерата, пешчара, пескова и глина, док педолошки покривач чине смонице и гајњаче, које, уз повољне климатске услове и јужну и југоисточну експозицију, повољно утичу на развој виноградарства и воћар-

[5] Topografska karta 1 : 25.000, Kraljevo 4–4 (Vrnjačka Banja – jug), br. lista 530–4–4, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje; Topografska karta 1 : 25.000, Kruševac 3–3 (Trstenik), br. lista 531–3–3, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

ства. Узак појас дуж доњег тока Љубостињске реке, као и пространа раван покрај Западне Мораве, ширине од 1 до 3 км, састављена од алувијалних земљишта и смоница, погодна је за пољопривредну производњу (Поповић 1968, 38, 40–41, 94–97, 111, ск. 12).

Током средњег века, као и у раздобљу османске доминације у југозападном подножју Грабовачког брда налазило се значајно саобраћајно чвориште, на ком се укрштало више важних комуникацијских праваца. Један од њих пружао се левом обалом Западне Мораве, и ишао је од Витановца, где се спајао са путем према тврђави Борач и Руднику, и поред Угљарева и Јерининог града у Грабовцу, према селима Богдање, Велика Дренова и Кукљин, до прелазâ код Јасике и Шанца, одакле је остваривана веза са Крушевцем. Ова саобраћајница била је прелазом код Трстеника повезана са главним друмом, који је пратећи десну обалу Западне Мораве, повезивао Крушевац са Архиепископијом у Жичи, Ариљем и Ужицем. Такође, од трстеничког прелаза одвајала се и комуникација, која је уз Љубостињску и Дубичку реку водила у унутрашњост Левча, повезујући манастире Љубостињу, Каленић и Жупањевац (Вуичъ 1828, 108–109; Веселићъ 1867, 97; Тителбах 1882, 213; плем. Пирх 1899, 131–135, 240–241; Шкриванић 1974, 130–131; Бошковић 1980, 8, сл. 1; Каниц 1989, 631–633, 636; Рашковић 2002, 38–43; Рашковић и Тошић 2009, 71; Ристић 2017, 138–139, 141; Бугарски, Додић и Здравковић 2021, 150, 153–154; Радисављевић и Вукчевић 2021а, 11–13; Амедоски и Петровић 2023, 50–54). Остаци калдрмисаног пута у Богдању, који је водио *косом йоред моравске долине*, још су се могли видети почетком 20. столећа (Бушетић 1903, 500).

Разграната мрежа путева, привредни напредак и демографски успон ове области подстакли су и развој трговине током позног средњег века. У подграђу оближњег утврђења Јеренин град, смештеног у Трстеничкој сутесци, може се претпоставити постојање трга, иако он није посведочен у сачуваној средњовековној писаној грађи. Овом тумачењу иде у прилог и податак из османског пописа Смедеревског санџака из 1476. године, у коме се наводи да је у Трстенику раније постојао пазар (Миљковић-Бојанић 2004, 96–97, 168), као и да се у првој половини 16. века одржавао панађур (Аличић 1984, 321; Аличић 1985, 491).

Историјске прилике и археолошка топографија у ближем окружењу Цркве Свете Петке

Током средњег века територија селâ Богдања и Љубостињског Прњавора, са Црквом Свете Петке, улазила је у састав жупе Левач, која је

припојена рашкој држави између 1183. и 1188, током рата великог жупана Стефана Немање (1166–1196) са Византијом, а трајно јој је присаједињена након битке на Морави 1191. године (Динић 1978, 58; Свети Сава 1986, 31, 97; Стефан Првовенчани 1988, 55; Мишић 1998, 96–98; Узелац 2018, 144–145; Коматина 2020, 43–49, 51–52, нап. 59; Коматина 2020а, 49–56). Након успостављања Српске архиепископије у Жичи 1219. године, жупа Левач потпала је под њену непосредну јурисдикцију (Благојевић 1972, 28–29; Коматина 2016, 289–290). Највећи привредни, демографски и културни успон ова област доживела је у време владавине кнеза Лазара (1365–1389), и након изградње престоног града Крушевца (Спремић 1972, 9–16).

Оснивачка повеља Цркве Успења Пресвете Богородице манастира Љубостиње, са краја 14. столећа,[6] на основу које би се могла поуздано реконструисати границе манастирског поседа, није сачувана. Ипак, уз одређени опрез може се претпоставити да су манастиру била дарована села у непосредној околини, смештена у сливу Љубостињске реке, међу којима су Лободер, Планиница, Рајинац, Горњи и Доњи Дубич, Грабовац, Љубостиња (сада Љубостињски Прњавор) и данас ишчезла села Трплан (Трпљан, Трепљани)[7] и Добрачиновце (Доброчиновце).[8] Остаје отворено питање да ли је и село Богдање припадало властелинству манастира Љубостиње, у чијој се близини налази, или нешто удаљенијем манастиру Каленићу.[9] Границе поседа манастира Љубостиње, а уједно и Љубостињског Прњавора,

[6] Више о датовању Љубостиње, види: Ђурић 1985, 44; Тодић 2007, 106–108, 114–115.

[7] Године 1516. мештани села Трплан уживали су једну страну (падину) мезре – планине Татарне, а другу монаси манастира Љубостиње, за шта су давали одсеком по 100 акчи (Зиројевић 1994, 158). Под називом Трепљани ово село бележи се и у попису караванџија нахије Превешт у Левчу из 1502. године (Катић и Амедоски 2017, 13, нап. 19). Према Најперговом попису из 1718. године, село Трепљани (Trepolanie) у Јагодинском дистрикту било је и даље насељено (Пантелић 1948, 23).

[8] Према попису из 1516. године, мезра Доброчиновац (Добрачиновце) у нахији Љубостиња, коју су насељавали власи, била је у саставу тимара Мехмеда, сина Абдулаховог (Аличић 1984, 352), док се у дефтеру из 1530. године смешта покрај села Љубостиње, у нахији Левач (Катић и Амедоски 2017, 14, нап. 22).

[9] У литератури је изнето мишљење да је село Богдање припадало поседу манастира Каленића, као и да свој назив дугује његовом ктитору – протовестијару Богдану, чији се двор, као средиште властелинства, највероватније налазио на локалитету Ђуровача у Богдању. Овакав став заснива се на традицији, коју је забележио калећенички игуман Јоаникије Нешковић (1845–1849), да су новопридошли монаси, после обнове манастира у периоду између 1718. и 1736. године, *повратили приличну част земаља, које су му и пређе припадале – винограде и баштине у Богдању, Превешти и Калудри*, као и на податку да су калећенског игумана Василија убили Турци око 1768. године код манастирских баштина и винограда у Богдању (Веселићъ 1867, 77–78; Стевовић 2006, 76–77, 82, 149, 154–156). Такође, наводи се и постојање средњовековног града у Богдању, саграђеног на остацима античког кастела, који је касније припадао легендарном властелину Југ-Богдану (Поповић 1968, 11).

потврђене су 1839. и 1849. године, и ишле су *одъ Мораве*[10] *по дну пете узъ Дубокій потокъ,*[11] *покрай подрума монастирски узъ косу на раскрсницу, одъ ове друмомъ воденомъ косомъ покрай Богданя и Міяйловца*[12] *на Криву Косу,*[13] *низъ ову на реку Дубичку,*[14] *а преко ове узъ Мутный потокъ*[15] *на косу, низъ косу на пань оскорушинъ,*[16] *одъ овоїъ низъ косу десну на воденицу Радована Планинчанина. А одъ ове преко реке Планиничке*[17] *узъ потокъ на Татарну*[18] *косу, низъ ову покрай Грабовца*[19] *у Велику реку*[20] *и рекомъ у Мораву* (Веселићъ 1867, 97; Ђурић 1985, 19; Стевовић 2006, 155, нап. 38). На основу тога може се закључити да је Црква Свете Петке у првој половини 19. века, а свакако и раније, највероватније улазила у састав поседа манастира Љубостиње, док се доцније најчешће везује за оближње село Богдање (Милићевић 1876, 181; Тителбах 1882, 213; Мишковић 1885, 191; Бушетић 1903, 499; Г.[авела] 1956, 193; Ђурић 1985, 19, нап. 1, 19; Каниц 1989, 633).

Први помен села Љубостиње, односно данашњег Љубостињског Прњавора, у истоименој нахији евидентира се у дефтеру Смедеревског санџака из 1476. године, када је било насељено рајинским становништвом (Миљковић-Бојанић 2004, Карта 1). Према попису из 1516. године, у његовом атару било је дванаест празних баштина, које су обрађивали власи, уз обавезу да дају ушур, док су се у синору Љубостиње налазили и виногради шест влашких села (Зиројевић 1994, 158). Село Богдање у нахији Левач такође се

[10] Река Западна Морава.

[11] Дубоки поток (Дубока урвина), лева притока Западне Мораве, на размеђу Богдања и Љубостињског Прњавора (Мишковић 1885, 61).

[12] Село Мијајловац, око 13 км североисточно од Трстеника (Мишковић 1885, 128–129).

[13] Брдо Крива коса (509 м), смештено на левој страни Дубичке реке (Мишковић 1885, 100–101).

[14] Дубичка река, лева саставница Љубостињске реке (Мишковић 1885, 60).

[15] Непознато. Највероватније једна од десних притока Дубичке реке. Постоји поток Мутник, лева саставница Љубостињске реке, подно брда Вења глава (Мишковић 1885, 31, 134).

[16] Оскоруша је дугачка коса, која чини развође између Дубичке реке и Јарме, леве притоке Љубостињске реке (Самарице, Планиначке реке) (Мишковић 1885, 140).

[17] Део тока Љубостињске реке – раније познат и као Планиначка река, од њеног изворишта до ушћа Дубичке реке, око 1,7 км северозападно од манастира Љубостиње (Мишковић 1885, 116).

[18] Брдо Татарна (524 м) уздиже се изнад десне обале Љубостињске реке, западно и северозападно од манастира Љубостиње (Мишковић 1885, 182; Topografska karta 1 : 25.000, Kraljevo 4–2 (Vrnjačka Banja – sever), br. lista 530–4–2, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje).

[19] Село Грабовац на левој обали Западне Мораве, око 2 км северозападно од Трстеника (Мишковић 1885, 48).

[20] Не постоји сада под овим називом. Свакако се под Великом реком подразумевао део тока данашње Љубостињске реке, низводно од ушћа Дубичке реке (Мишковић 1885, 120).

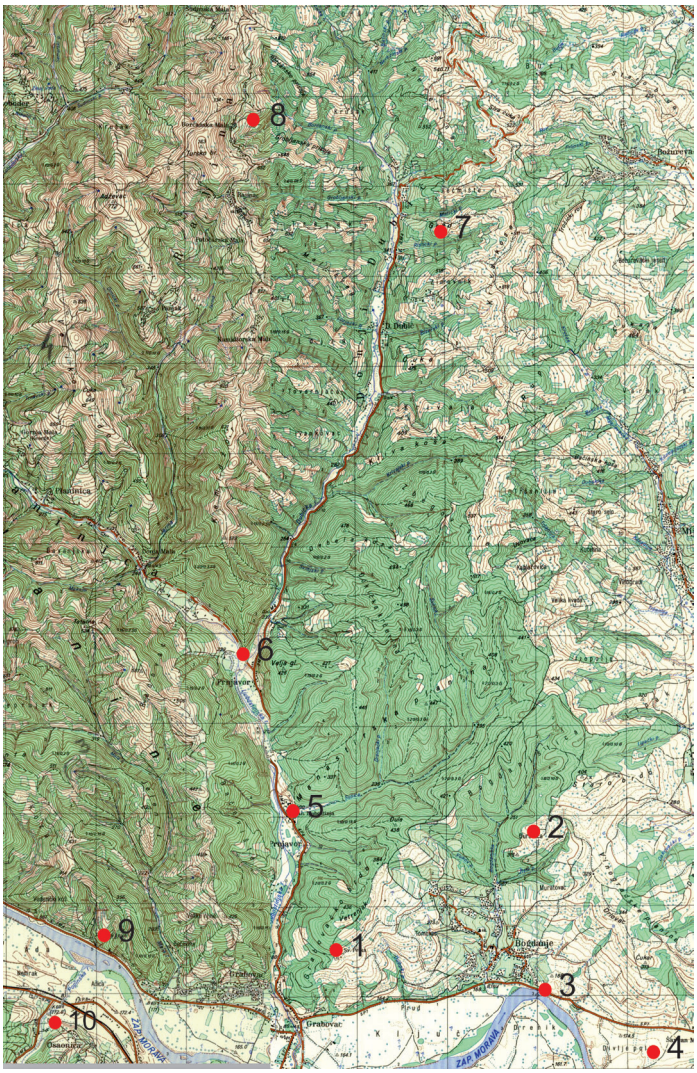

Сл. 3. Црква Свете Петке, Љубостињски Прњавор (1) и археолошки локалитети у ближем окружењу: 2) Ђуровача, Богдање, 3) Црквина „код брестова", Богдање, 4) Дивље поље, Богдање и Медвеђа, 5) Манастир Љубостиња, Љубостињски Прњавор, 6) Црквина Свети Јован, Љубостињски Прњавор, 7) Градиште (Град), Доњи Дубич, 8) Црква Светог Петра и Павла (Раина), Рајинац, 9) Јеринин град, Грабовац и 10) Турско гробље, Осаоница

Fig. 3. The Church of St. Petka, Ljubostinjski Prnjavor (1), and archaeological sites in its immediate surroundings: 2) Đurovača, Bogdanje, 3) Crkvina "Kod Brestova", Bogdanje, 4) Divlje Polje, Bogdanje and Medveđa, 5) Ljubostinja Monastery, Ljubostinjski Prnjavor, 6) Crkvina Sveti Jovan, Ljubostinjski Prnjavor, 7) Gradište (Grad), Donji Dubič, 8) Church of St. Peter and St. Paul (Raina), Rajinac, 9) Jerinin Grad, Grabovac, and 10) Tursko Groblje, Osaonica

први пут бележи у поменутом дефтеру из 1476. године (Миљковић-Бојанић 2004, Карта 1).[21] У попису из 1502. године, међу караванџијама из овог села наводи се и поп Радич (Катић и Амедоски 2017, 16). Године 1528. Богдање је било настањено становништвом са повлашћеним влашким статусом (MAD 506 2009, 22). Нахија Левач била је крајем 17. и почетком 18. века погођена изразитим депопулационим миграционим кретањима, те је према дефтеру из 1741. године, од укупно 201 села чак је 157 било напуштено (Павловић 2016, 120, 122). Слична судбина задесила је и Богдање (Bugtan, Patanj), које је на Епшелвицовој карти, као и у Најперговом попису из 1718. године, убележено као пусто (Пантелић 1948, 23, 37, нап. 93).

Поред писаних извора, о животу на тлу Љубостињског Прњавора и Богдања сведоче и бројни археолошки локалитети из различитих периода (сл. 3).

Најранија сведочанства о археолошким остацима и сакралним грађевинама у околини Цркве Свете Петке потичу из 19. века. Јоаким Вујић је током свог путовања 1826. године забележио остатке цркве на локалитету Ђуровача, за коју наводи да је страдала *у време рата Пр҃инца Евг҃енїа*[22] (Вуичъ 1828, 106–108), док је Јосиф Веселић 1867. године констатовао развалине сакралних објеката на прњаворском гробљу и на Грабовачком брду (Веселићъ 1867, 92–99).

Почетком 20. века, учитељ Тодор Бушетић указао је на постојање три средњовековне некрополе у атару Богдања – *Цидовскоӣ г҃робља* у виноградима, *Гробљишта* усред села, као и *Гробљишта* код тадашње сеоске суднице, са надгробним плочама *од п҃ростоӣ нетесаноӣ брдскоӣ камена (микашиста)*.[23] Наводи и да се у долини Западне Мораве, „код брестова" и чесме, налази црквина, коју је према предању саградио Југ-Богдан или *неки Бог҃дан*, а коју мештани не посећују, услед тога што је често изложена плављењу. Око остатака ове цркве простирала се некропола, која је већим делом разорена између 1865. и 1870. године, како би се образовало *г҃умно за п҃ростирање ћерамиде*. Том приликом пронађена је и једна људска лобања, *чије су вилице биле заковане г҃возденом п҃ијавицом*.[24] Исти аутор забележио је

[21] Османски дефтер Смедеревског санџака из 1476. године није публикован у целости. Међутим, у приложеној карти убележено је рајинско село Богдање у нахији Левач (Миљковић-Бојанић 2004, Карта 1).

[22] Реч је о Великом бечком рату или Великом турском рату, који је на нашим просторима вођен од 1683. до 1699. године (Абрамовић 2015).

[23] Приликом обиласка села Богдања 2024. и 2025. године, нисмо успели да утврдимо положај наведених некропола, с обзиром на то да се међу мештанима није очувало сећање на њихово постојање (Теренски обиласци Д. С. Радисављевића, непубликовано).

[24] У теренском индикатору, који је састављен за потребе рекогносцирања централне Србије (пројекат Археолошког института САН) бележе се у Богдању и остаци зида на обали Западне Мораве, који делом залази и у речно корито (Аноним, Srez trstenički – Trstenik, Документација Археолошког института у Београду).

остатке цркава на Грабовачком брду и у Рајинцу, као и на локалитету Ђуровача у Богдању (Бушетић 1903, 498–500, нап. 1).

Приликом археолошких рекогносцирања из 1950. године, у организацији Археолошког института САН, под вођством Ђурђа Бошковића, истражени су остаци цркве на гробљу у Љубостињском Прњавору, а том приликом начињен је и план њене основе (В.[уловић] и Н.[ешковић] 1956, 170, сл. 172).

Новија истраживања додатно су проширила сазнања о појединим археолошким локалитетима у овом делу Србије. На узвишењу Јелењи ртањ, једном од крајњих јужних огранака Гледићких планина, које се стрмо уздиже изнад леве обале Западне Мораве у Трстеничкој сутесци, смештени су остаци средњовековне фортификације познате као Јеринин град. Током археолошких ископавања, које је 2010. и 2012. године спровео Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, под руководством Марије Марић, установљено је коришћење брањеног простора утврђења током раног гвозденог доба, као и у раздобљу од 9. до 11. века, док видљиви остаци бедема и кула припадају периоду краја 14. и прве половине 15. столећа (Веселићъ 1867, 96; Милићевић 1876, 180–181; Тителбах 1882, 213, сл. 6; Мишковић 1885, 80; Ђорђевић 1898, 1210; Бушетић 1903, 496, сл. 18; Дероко 1950, 113, сл. 102; Б.[ошковић], Ђ., В.[уловић] Б., В.[уловић], М. и Н.[ешковић], Ј. 1956а, 89, сл. 33; Здравковић 1970, 136–141; Каниц 1989, 633; Рашковић 2002, 42–43; Рашковић и Берић 2002, 147–148; Рашковић и Тошић 2009, 78–79, сл. 8–10; Рашковић 2014, 239; Ристић 2015, 49–56; Ристић 2025, 80–82, сл. 2).[25]

Заштитна ископавања на локалитету Ђуровача 2019. године, у организацији Народног музеја у Крушевцу, под руководством Марина Бугара, открила су остатке једнобродне цркве, димензија 14,80 x 8,20 м, опредељене у позни средњи век (Vučković, Bugar i Vukčević 2017, 95, 99–100, sl. 1, 9–11; Вукчевић 2018, 365–368, 372–373, 380–386; Đurić, Vukčević, Vučković, Vasiljević i Cvetkov 2020, 34–35, sl. 1, 3). Приликом изградње нове Цркве Светог Ђорђа на овом локалитету 2021. године, евидентирани су остаци накнадно призидане припрате.

На локалитету Дивље поље – Шавран мала, лоцираном у меандру Западне Мораве, на размеђу Богдања и суседног села Медвеђе, евидентирају се налази гвозденодопске, античке и средњовековне грнчарије (Рашковић и Берић 2002, 141–142, сл 5/3; Рашковић 2001, 11, 16; Bugar, Bugarski,

[25] У збирци *Црноїлавац* у Врњачкој Бањи чува се један златник кован у периоду владавине цара Јустинијана I (527–565), за који се као место налаза наводи *їрад* у Грабовцу, што посредно указује на егзистирање тврђаве Јеринин град и током рановизантијског периода (Рашковић и Тошић 2009, 79).

Vojvodić, Radišić i Marković 2021, 209, 214, sl. 5; Bugar, Bugarski, Vojvodić, Radišić i Lazarević 2023, 163, 165).

Приликом ревизионих испитивања остатака Цркве Светог Јована на гробљу у Љубостињском Прњавору, утврђено је да је реч о једнобродној сакралној грађевини, унутрашњих димензија 7,20 x 3,50 м, са накнадно призиданом припратом готово квадратне основе, величине 3,60 x 3,50 м. Око зидова цркве простире се средњовековна некропола, са разноврсним типовима надгробних белега (Радисављевић и Вукчевић 2021а, 11–24).

На падини, око 100 м североисточно од Цркве Свете Петке, аутори су почетком 2026. године констатовали подзид полукружног правца пружања, дужине око 50 м и висине 1,80 м, изграђен од већих комада ломљеног камена у техници сухозида (кат. парцела 599 К. О. Прњавор). Други зид, очуване дужине од 13 м и висине око 0,30 м, изведен у истој техници, ограђује простор са западне стране, унутар којег се региструју остаци најмање три објекта.[26] Без додатних истраживања тешко је одредити време настанка ових грађевинских структура, као и могуће фазе изградње.

Историјат истраживања Цркве Свете Петке на Грабовачком брду

Црква Свете Петке на Грабовачком брду није до сада била предмет посебних проучавања, и само се спорадично помиње у литератури, углавном код истраживача и путописаца из друге половине 19. и почетка 20. века. Прве податке о њеним остацима забележио је Јосиф Веселић, приликом обиласка манастира Љубостиње 1862. године: *А има и планина Ветрникъ съ южне стране, а кажу да се зове зато овимъ именомъ, што є іошть у прастара времена овде ветреняча было, а одма иза Ветрника на истой планини налазе се развалине неке цркве, коє се „црквина" зову*. Тада се у поседу манастира налазио и *другїй виноградъ великій у брду кодъ цркве одъ 80 мотика* (Веселићъ 1867, 96, 97).

Анализирајући старине на простору ондашњег Јагодинског округа 1876. године, Милан Ђ. Милићевић саопштава: *На брду Богданьском, баш код виноградâ, има једна стара црквина, којој је само свод пропао. Кажу да је остала од Јуї Богдана, који је је градио, те се у њој молио Богу, кад је ту долазио у своје винограде* (Милићевић 1876, 181).

Рушевине сакралне грађевине на Богдањском брду посетио је 1882. године Владислав Тителбах. Поред предања о ктитору, доставио је и романтичарски опис цркве: *Кад смо се мало одморили, упутили смо се у „Јуї-*

[26] Према казивању мештана, на овом месту налазили су се вински подруми манастира Љубостиње, посведочени у писаним изворима из 19. века.

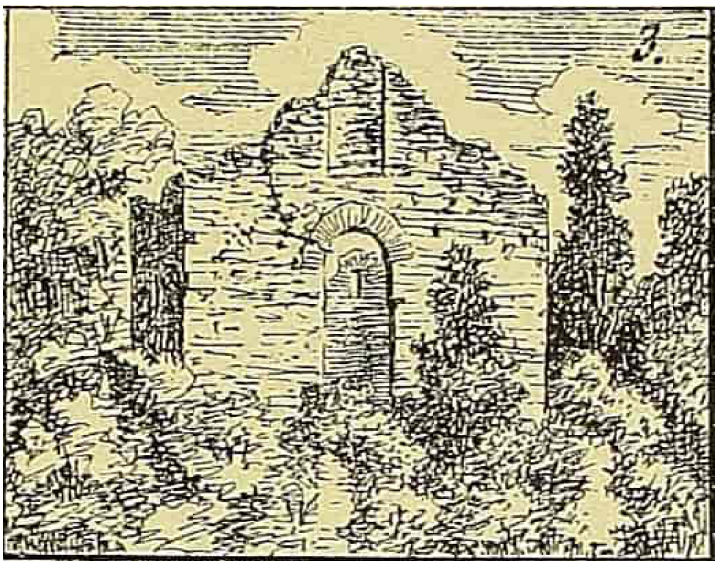

Сл. 4. Цртеж Југ-Богданове цркве, поглед са северозапада
(према: Тителбах 1882, 213, сл. 3)

Fig. 4. Drawing of the Church of Jug Bogdan, view from the north-west
(after: Titelbah 1882, 213, fig. 3)

-Боīданов" виноīрад, да видимо црквицу у којој се Јуī-Боīдан, кад је долазио у своје виноīраде, молио Боīу. Црква је мала, свод јој īорушен, украса нема никаквих, све īусто, тишина, само овде онде долеће īтица и заīева. Шума је све обрасла; само виноīрада има још – али није то Јуī-Боīданов! – Село – „Боīдање" није далеко одавде. Стари īут, који је водио к црквици, добро се још īознаје. Народ долази овамо свакоī младоīа īетка, и на Св. Трифуна. Од изузетне важности је Тителбахов цртеж Југ-Богданове цркве (Тителбах 1882, 213, сл. 3), који у великој мери помаже да се сагледају првобитне архитектонске карактеристике објекта (сл. 4), а које су, како ћемо касније видети, делимично нарушене приликом обнове током прве половине 20. столећа.

У прилогу „Топографски речник Јагодинског округа" из 1885. године, пуковник Јован Мишковић констатује да се на локалитету *Црквина, у виноīрадима села Боīдања, виде развалине и оīадине неке цркве из ранијих времена, али се не зна ко је īравио ни како се зове* (Мишковић 1885, 191).[27]

На свом путу из Јагодине у манастир Љубостињу, аустроугарски путописац и љубитељ старина Феликс Каниц посетио је 1888. године остатке цркве

[27] У кратком опису Јагодинског округа, публикованом исте године, Јован Мишковић саопштава да се у Поточцу, Ратковићу и Богдању могу видети *црквишта – остаци старих цркава* (Мишковић 1885а, 221), али не даје њихове прецизније локације.

код Богдања. Следећи раније истраживаче, преноси предање о њеном градитељу и казује: *На једној северној узвишици стоје тамо остаци слабо грађених зидова једне црквице, за коју народ верује да ју је подигао Југ-Богдан, отац славних девет Југовића, да би се у њој молио. Брдо под виновом лозом, вода која га одваја од села* (Богдања, прим. аутора) – *све носи његово име* (Каниц 1989, 633).

Поред остатака сакралних објеката на локалитету Ђуровача на планини Богдањштици и Црквине „код брестова",[28] на левој обали Западне Мораве, Тодор Бушетић, у својој пионирској антропогеографској студији Левча из 1903. године, указује и на постојање треће црквине у Богдању, позициониране на брду, *од које су остали цели зидови; само што крова нема*, а коју мештани посећују петком (Бушетић 1903, 499).[29]

На основу археолошких рекогносцирања, које су у јесен 1954. године спровели Никола Тасић и Драгослав Срејовић из Археолошког института САН, чији резултати нису публиковани, Бранко Гавела је изнео претпоставку да се на Богдањском брду налазе остаци старе цркве, која је била урасла у густо растиње, и чији су зидови били местимично очувани до висине од 5 м (Г.[авела] 1956, 193).[30]

[28] Тодор Бушетић, за разлику од претходних истраживача, наводи легенду према којој је Југ-Богдан (*неки Богдан*) саградио цркву на локалитету Црквина *код чесме, „код брестова", у долини моравској* (Бушетић 1903, 498).

[29] Према локалном предању првобитна црква била је подигнута на десној страни Западне Мораве, одакле је прелетела на садашње место, *због тога што је тамо крај ње нека жена простирала нечисте пелене* петком (Бушетић 1903, 499). Слично предање забележено је у селу Оџаци, на десној обали Западне Мораве. Пошто је *некаква Туркиња метнула прљаву пелену у храм*, црква је са локалитета Црквине–Петковица, смештеног на левој обали потока Црквенац, прелетела једне ноћи на Богдањско брдо, на место данашње Цркве Свете Петке (Карић 2014, 12). Иста легенда приповеда се и о локалитету Црквина на потесу Тигањац, који се лоцира на размеђу Оџака, Горње Црнишаве и Доње Црнишаве: Теренски обилазак Дејана С. Радисављевића, 13. 5. 2020. године. За предања о *летећим црквама* на простору Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Северне Македоније, види: Павловић 1961, 16–20; Пандуревић 2011, 405–412.

[30] Аутор је у свој опис погрешно инкорпорирао и податке које су раније доставили Јоаким Вујић и Владимир Петковић (Вуичъ 1828, 106; Петковић 1950, 32), а који се односе на остатке цркве на оближњем локалитету Ђуровача (Г.[авела] 1956, 193), што је у анализама касније истраживача створило својеврсну забуну (Ветнић 2010, 27–28; Ристић 2015, 162–163; Вукчевић 2017, 164, 166–167; Вукчевић 2018, 366, 369–380, 383). У монографији о манастиру Љубостињи, коју је 1985. године приредио Срђан Ђурић, саопштава се да се на Грабовачком брду, у атару села Богдања, око 1 км северно од ушћа Љубостињске реке у Западну Мораву, налази црква Петковица, љубостињски метох, која је према народном предању била Југ-Богданова капела у виноградима (Ђурић 1985, 19, нап. 1, 19). Црква Свете Петке нашла је заслужено место и у туристичким водичима општине Трстеник, у којима се бележи народно предање да се у њој вршило богослужење приликом изградње цркве манастира Љубостиње крајем 14. века. У овој цркви чува се и кивот са честицама моштију Свете Петке, које је према легенди овде донела кнегиња Милица. Изнета је и неоснована претпоставка да је данашња сакрална грађевина подигнута у 19. веку (Аноним 2016, 2; Вукчевић (ур.) 2016, 144).

Сл. 5. Црква Свете Петке, фотографија непознатог аутора из 1942. године, поглед са северозапада (Приватна колекција Драгана Милутиновића, Трстеник)

Fig. 5. The Church of St. Petka, photograph by an unknown author from 1942, view from the north-west (Private collection of Dragan Milutinović, Trstenik)

Црква Свете Петке – архитектура и предложено датовање

Путописци и истраживачи из друге половине 19. и са почетка 20. века описују цркву на Грабовачком брду као малу сакралну грађевину – *црквицу*, са порушеним сводом и слабо грађеним зидовима. Најзначајније изворе за реконструкцију првобитног изгледа цркве и степена очуваности, представља већ помињани цртеж, који је 1882. године начинио Владислав Тителбах (Тителбах 1882, 213, сл. 3), као и фотографија непознатог аутора настала 1942. године (сл. 5).[31] Приликом грађевинских радова изведених у јулу 2025. године делимично је уклоњен малтер са фасада, чиме је омогућен увид у изглед очуваних делова њених оригиналних камених зидова.

Црква Свете Петке представља малу једнобродну грађевину правоугаоне основе и нерашчлањене унутрашњости, са полукружном олтарском апсидом на источној страни (сл. 6).[32] Њене спољашње димензије износе 8 x 5,10 м. Зидови првобитног сакралног објекта, неуједначене дебљине од 0,63 до 0,69 м, начињени су од локалног ломљеног и притесаног камена, мањег и средњег формата, повезаног беличастим кречним малтером са значајним

[31] Фотографија се данас чува у приватној колекцији Драгана Милутиновића из Трстеника.

[32] Рамена апсиде су неједнаке дужине – северно 0,70 м, а јужно 0,74 м.

Сл. 6. Црква Свете Петке, поглед са југоистока (фото: Д. С. Радисављевић)
Fig. 6. The Church of St. Petka, view from the south-east (photo: D. S. Radisavljević)

уделом шљунка (сл. 7). Унутрашња лица зидова обрађена су пажљивије, док су за обликовање углова западног улаза употребљени и нешто крупнији блокови клесаног пешчара (сл. 8).[33]

Висине очуваних делова првобитних зидова су неуједначене. Јужни зид наоса достиже 2,40 м, док је зид олтарске апсиде сачуван до висине од 1,98 м. Крајем 19. столећа западни зид био је очуван у висини од око 4 м.[34] На западном зиду, северно од врата, уочен је кружни отвор, пречника око 0,10 м, који је служио као лежиште за дрвену греду скеле током изградње. Слични отвори, распоређени у правилном хоризонталном низу, у висини лука изнад западног улаза, запажају се и на Тителбаховом цртежу.

У цркву се улази кроз пролазе на западном и северном зиду наоса. Западни улаз, очуване висине 1,91 м, постепено се сужава према унутрашњости, тако да његова ширина на спољној страни износи 1,35 м, а на унутрашњој 1,28 м. Првобитно је био лучно засведен од насатице поређаних опека. Приликом обнове у првој половини 20. столећа изнад пролаза постављена је хоризонтална дрвена греда, а простор испод лука озидан нешто

[33] На једном блоку пешчара, са северне стране западног улаза, констатују се урезани иницијали новијег датума, изведени ћириличким словима: Т. Пе.

[34] На фотографији Цркве Свете Петке из 1942. године запажа се положај лунете изнад улаза, што указује да је првобитни западни зид и данас очуван до приближно исте висине.

Сл. 7. Доњи део јужног зида Цркве Свете Петке, детаљ
(фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 7. Lower section of the southern wall of the Church of St. Petka, detail
(photo: D. S. Radisavljević)

Сл. 8. Унутрашњи угао на јужној страни западног улаза Цркве Свете Петке
(фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 8. Interior corner on the southern side of the western entrance of the
Church of St. Petka (photo: D. S. Radisavljević)

Сл. 9. Изглед западног улаза Цркве Свете Петке, тренутно стање (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 9. Appearance of the western entrance of the Church of St. Petka, current condition (photo: D. S. Radisavljević)

дебљим опекама (сл. 9). Изнад западног улаза налазила се лунета, у којој је, по свој прилици, раније стајао приказ патрона храма. Како се северни улаз не уочава на Тителбаховом цртежу, може се закључити да је накнадно пробијен, вероватно током обнове у првој половини 20. века (сл. 10). Његова ширина, као и код западног улаза, постепено се смањује ка унутрашњости, од 0,82 до 0,78 м, док му висина износи 1,72 м.

Осветљење унутрашњег простора цркве остварује се кроз два једноставна правоугаона прозора, на зиду олтарске апсиде и јужном зиду наоса. Према Тителбаховом цртежу, првобитно је постојао и прозор на северном зиду наоса, симетрично постављен у односу на јужни, који је накнадно зазидан приликом обнове цркве између 1903. и 1942. године.[35] Прозор на зиду олтарске апсиде задржао је свој изворни положај (сл. 11). Његова ширина

[35] Положај северног прозора, изнад накнадно отвореног северног улаза, јасно се уочава на фотографији цркве из 1942. године.

Сл. 10. Црква Свете Петке, поглед са североистока (фото: Д. С. Радисављевић)
Fig. 10. The Church of St. Petka, view from the north-east (photo: D. S. Radisavljević)

Сл. 11. Црква Свете Петке, поглед са истока (фото: Д. С. Радисављевић)
Fig. 11. The Church of St. Petka, view from the east (photo: D. S. Radisavljević)

Сл. 12. Нише у простору ђаконикона Цркве Свете Петке, поглед са севера (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 12. Niches in the diaconicon area of the Church of St. Petka, view from the north (photo: D. S. Radisavljević)

износи 0,30 м, док је данашња висина 1,15 м. Насупрот томе, прозор на јужном зиду наоса нешто је већих димензија – ширине 0,55 и висине 1,22 м.

Унутрашњост цркве данас је подељена иконостасном преградом на наос и олтарски простор. О изгледу првобитног пода нема сачуваних података. У односу на коту горње површине прага западног улаза, садашњи ниво пода нижи је за 16 цм. Старији истраживачи не спомињу постојање живописа на унутрашњим зидовима цркве, а трагови фресака нису посведочени ни приликом каснијих обнова.

Олтарска апсида захвата простор ширине 2,40 м и дубине 1,25 м. У централном делу олтара раније се налазила часна трпеза, изведена у виду плоче ослоњене на бетонски стуб, која представља продукт помињане обнове из прве половине 20. столећа. На зидовима олтарског простора констатовано је постојање више ниша – једне на зиду олтарске апсиде, три у простору ђаконикона и две у проскомидији – које су биле мањих димензија, али су током реновирања цркве 2017. године накнадно проширене. Ниша у

зиду олтарске апсиде је лучно засведена. На јужном зиду ђаконикона налазе се две нише: мања – правоугаоне форме, и већа – која се пружа готово до нивоа пода, и у горњем делу се завршава лучно. Трећа ниша, мањих димензија и полукружног облика, смештена је на источном зиду ђаконикона (сл. 12). У простору проскомидије налазе се две нише различитих величина, распоређене на северном и источном зиду, обе лучно засведене.

Дискусија

Црква Свете Петке на Грабовачком брду, по облику основе и начину градње, припада групи мањих једнобродних сакралних грађевина нерашчлањене унутрашњости, без куполе, које се на простору централног Балкана јављају током дужег раздобља (Поповић и Поповић 2020, 80). Најближе паралеле, према плану основе, техници зидања, димензијама и организацији унутрашњег простора, уз извесне разлике у појединостима, уочавају се са Црквом Светог Николе у Ушћу код Краљева, подигнутом у периоду између 1331. и 1346. године или у другој половини 14. столећа (Петковић 1950, 957, сл. 665; Ђурић, Пејић, Крстановић и Темерински 1991, 209–210; Тодић 2021, 223–235, сл. 4–6), као и са првобитном Црквом Ваведења Богородице манастира Шудикове код Берана, грађеном у другој половини 14. или током првих деценија 15. века (Поповић и Поповић 2020, 74–77, 79–81, сл. 26–27, 32). Сродна решења, према тлоцрту и димензијама, запажају се и са остацима цркве на локалитету Црквина у Горњој Горевници код Чачка из 14–15. века (Марковић 1990, 150–152, Пл. 1; Марковић 1995, 36, сл. 2), као и са сакралном грађевином на локалитету Мађарско гробље (Мађарско брдо) у Руднику, датованом у другу половину 14. и прву половину 15. века (Радичевић и Цицовић 2012, 40–41, сл. 5–6; Радичевић и Цицовић 2013, 245–247, сл. 8–9; Радичевић 2014, 310–311; Радичевић и Булић 2014, 126, 130, сл. 3; Радичевић и Цицовић 2019, 47–54, сл. 49–61). Аналогије се могу пратити и са Црквом Светог Николе у Кијеву код Клине из 14. века (Шупут 1991, 107–108, сл. 1–5), као и са остацима Цркве Красе, смештене на левој обали реке Црнице у селу Буљану код Параћина, опредељене у крај 15. и почетак 16. столећа (Брмболић 1986, 232–236, сл. 1).

Према изгледу и распореду ниша у олтарском простору, најизразитије сличности уочавају се са Црквом Светих Петра и Павла, која се налази у недалеком селу Јелакци код Александровца, чије време настанка није поуздано утврђено (Баришић 1986, 87–88).[36]

[36] Сакрална грађевина на Грабовачком брду, за разлику од Цркве Светих Петра и Павла у селу Јелакци, поред правоугаоне, поседује и велику лучно засведену нишу на јужном зиду ђаконикона.

Првобитна посвета цркве није позната, а расположиви писани извори не пружају поуздане податке ни о њеном ктитору. Старији истраживачи бележе да је овај сакрални објекат био посећиван на Млади петак,[37] као и на Дан Светог Трифуна (Тителбах 1882, 213; Бушетић 1903, 499). Данас је црква посвећена Преподобномученици Параскеви Римљанки – Светој Петки, чији је култ поштован у трстеничком крају,[38] а овакав избор патрона највероватније представља одраз раније праксе да се у цркву долази петком. Празновање Светог Трифуна било је повезано са развијеним виноградарством у њеној непосредној околини.

Поједини истраживачи из друге половине 19. века изградњу цркве на Грабовачком брду приписује легендарном Југ-Богдану (Милићевић 1876, 181; Тителбах 1882, 213; Каниц 1989), једном од јунака косовског циклуса и оцу кнегиње Милице.[39] Међутим, наведено предање највероватније представља накнадну народну интерпретацију, условљену именом оближњег села Богдања, изведеног од личног имена Богдан. По свој прилици, назив села може се повезати са неким локалним властелином, који није посведочен у доступним средњовековним писаним изворима. Могућност да је реч о протовестијару Богдану, ктитору манастира Каленића, не може се у потпуности искључити (Стевовић 2006, 154–155; Вукчевић 2018, 372–378), али се, услед недостатака непосредних потврда, чини мало вероватном.

У запису монаха Доситеја из 1418. године наводи се: „**Писа се сїа книга вь подкрилїи горы Прозрака близь храма Прѣчистьѥ Богородице иже на Любостыни, вь лѣто шестьтысоущьно · Ц҃ · К҃ · Ѕ҃ ·, ендиктїѡноу текоущтоу · А҃І ·**.” Такође, монах из Дајше у запису из 1429. године бележи да је преписао Јеванђеље у близини Љубостиње: „**Сьврьшихь еѵаггелїе обходещее вьсегодищное редовноє число вь странахь любостинскыхь оу поустыни близь монастыра Прѣчистыѥ Оуспѣнїа**.” (Стојановић 1902, 72,

[37] Млади петак представља први петак након сваког младог месеца (Вукчевић 2018, 383, нап. 36).

[38] Овој светитељки посвећене су и цркве у Брезовици, Медвеђи и Великој Дренови код Трстеника.

[39] Међу састављачима *Новобрдскої законика* деспота Стефана Лазаревића 1412. године помиње се и Богдан Југа. Могуће је да је био у сродству са Војином Југом, који се наводи као један од сведока када је Ђурађ Бранковић 12. августа 1423. године постигао споразум са Млечанима код Светог Срђа. Такође, у повељи Манастира Светог Пантелејмона на Светој Гори из 1395/1400. године, као дародавац два села у Дубочици бележи се извесни Југа. Изнета је претпоставка да је Југа могао бити отац Богдана и Војина (Ивановић 2015, 175–176). Познат је и властелин Југда, од ког је кнез Лазар откупио неке винограде приликом заснивања раваничког властелинства 1381. године (Шуица 2000, 96, 118, 131).

80, нат. 224, 250). Поменути подаци упућују на постојање развијеног преписивачког центра у ближој околини манастира Љубостиње током првих деценија 15. столећа. Међутим, како се топоним Прозрака,[40] који се свакако односи на један од јужних огранака Гледићких планина, није одржао до данас, његова тачна локација остаје непозната. Ипак, не може се искључити могућност да је реч о Цркви Свете Петке на Грабовачком брду, за коју је извесно да је постојала у наведеном периоду, и која, према свом положају, одговара датом опису.

Помен попа Радича у османском дефтеру из 1502. године посредно указује и на постојање цркве у Богдању (Катић и Амедоски 2017, 16). Међутим, с обзиром на то да се у атару овог села налазе остаци најмање три средњовековна сакрална објекта, остаје отворено питање у којем од њих је обављао свештеничку службу.

У другој половини 19. века Црква Свете Петке затечена је у рушевном стању, без свода над наосом и полукалоте над олтарском апсидом, и са делимично обрушеним зидовима. Време њеног страдања за сада није могуће поуздано утврдити. Ипак, ако се има у виду степен очуваности ове сакралне грађевине, основано је претпоставити да је до разарања дошло крајем 18. века, највероватније у време Кочине крајине (1788–1791), када је пострадао и оближњи манастир Љубостиња. У догађајима који су пратили овај устанак суделовао је и бивши раванички игуман, а тада љубостињски јеромонах Вићентије Јовановић, који је имао запажену улогу у организацији отпора против османске власти (Вуичъ 1828, 108; Ђурић 1985, 26, нап. 54–55).[41]

У раздобљу од 1903. до 1942. године изведена је обнова цркве, током које су уклоњени оштећени горњи делови зидова и накнадно президани опеком, док су спољне површине малтерисане и окречене. Ломљена опека коришћена је и за санацију мањих оштећења у нижим зонама зидова. У истој фази наос је засведен подужним полуобличастим сводом, а апсида полукалотом. Изнад наоса подигнута је мања имитација четворостране куполе, која се ослања на призидани лук. Кров је изведен на две воде и покривен ћерамидом. Пробијен је улаз на северном зиду наоса и постављен часни престо изграђен од бетона. Као једини декоративни елемент, на јужном, северном и источном зиду, начињен је венац од три реда опека, при чему су

[40] Радомир Николић сматрао је да Прозрака представља старији назив Гледићких планина (Николић 1986, 39, нап. 8).

[41] У Љубостињи су 1788. године боравили капетан Коча Анђелковић и аустријски официри Брановачки и Вујадиновић, који су читали Ласијеву прокламацију и околно становништво позивали на устанак (Ђурић 1985, нап. 54).

оне у средишњем реду зупчасто постављене. Испред западног улаза призидан је трем у виду лучно засведеног пролаза, наткривен кровом на две воде и покривен ћерамидом.[42]

Закључак

Првобитна Црква Свете Петке подигнута је у југозападном делу Левча, који је богат археолошким локалитетима различите хронолошке припадности. Представља мању једнобродну сакралну грађевину правоугаоне основе и нерашчлањене унутрашњости, са полукружном олтарском апсидом на источној, и лучно засведеним улазом на западној страни. Зидана је ломљеним каменом везаним кречним малтером, а унутрашњи простор био је осветљен кроз три правоугаона прозорска отвора, на апсиди и бочним зидовима наоса.

На основу архитектонских одлика и представљених аналогија са територијално блиским споменицима, Црква Свете Петке може се оквирно датовати у раздобље од средине 14. до средине 15. века. Ако се има у виду њен доминантан положај у простору, одсуство поузданих трагова старијег сакралног објекта на истом месту, као и уочене разлике у односу на цркве млађег периода, основано је претпоставити да је подигнута пре 1458. године, односно у време српске државне самосталности.

Првобитна посвета цркве и њен ктитор нису познати, док подаци из друге половине 19. века о посећивању цркве петком и на Дан Светог Трифуна сведоче о континуитету локалне култне праксе.

У другој половини 19. столећа Црква Свете Петке затечена је у рушевном стању, без свода над наосом и полукалоте над апсидом, и са делимично обрушеним зидовима. Време страдања није поуздано утврђено, али се, у светлу историјских околности, може оквирно определити у крај 18. века. Обнова изведена између 1903. и 1942. године у знатној мери изменила је изглед ове сакралне грађевине: уклоњени су оштећени горњи делови зидова и президани опеком, наос је засведен подужним полуобличастим сво-

[42] Током првих деценија 21. века на Цркви Свете Петке изведене су додатне интервенције. Године 2017. унутрашње површине зидова у највећој мери осликане су фрескама, постављен је нови иконостас, а под у источном делу наоса и у олтарском простору подигнут је за 14,50 цм и обложен мермерним плочицама. Приликом земљаних радова на ископу темеља припрате 2025. године, чија је изградња у међувремену окончана, нису забележени археолошки налази. У новије време црквена порта ограђена је високим каменим зидом, при чему је приступ омогућен једино кроз капију са јужне стране. Западно од цркве налази се конак, изграђен 1984. године трудом љубостињске игуманије Варваре. Судећи према фотографији из 1942. године, на његовом месту налазио се старији објекат, највероватније изграђен приликом обнове цркве. Јужно од Цркве Свете Петке смештено је монашко гробље.

Сл. 13. Изглед Цркве Свете Петке након доградње припрате, поглед са југозапада (фото: Д. С. Радисављевић)

Fig. 13. View of the Church of St. Petka after the addition of the narthex, seen from the south-west (photo: D. S. Radisavljević)

дом, а апсида полукалотом, пробијен је северни улаз и зазидан прозор на истој страни, док је испред западног улаза дозидан трем.

Садашњи изглед цркве представља резултат више грађевинских фаза (сл. 13), при чему су од првобитног објекта у највећој мери очувани доњи делови зидова и основна просторна организација. Прецизније одговоре на бројна питања отворена у овом раду могу пружити само нека будућа археолошка истраживања и архитектонска снимања овог мало познатог, али значајног средњовековног сакралног споменика трстеничког краја.

Захвалница: Велику захвалност на гостопримству и достављеним подацима дугујемо монахињама скита Свете Петке манастира Љубостиње, као и Драгану Милутиновићу из Трстеника на уступљеној фотографији Цркве Свете Петке из 1942. године.

БИБЛИОГРАФИЈА

Абрамовић, В. М. 2015. *Битка код Сланкамена 1691. године*, Докторска дисертација, ментор Никола Самарџић, Београд: Одељење за историју, Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Аличић, А. С. 1984. *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије – XV и XV век* I, Чачак: Међуопштински историјски архив, Графичар; Краљево: Историјски архив, Титово Ужице: Историјски архив.

Аличић, А. С. 1985. *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије – XV и XVI век* III, Чачак: Међуопштински историјски архив.

Амедоски, Д. и Петровић, В. 2023. Прелази на Западној Морави (15–16. век), у: *Краљево – град и људи*, ур. А. Растовић и В. Милојевић, 41–58. Београд: Историјски институт, Краљево: Историјски архив.

Аноним (н. г.). *Srez trstenički – Trstenik*, Документација Археолошког института у Београду.

Аноним. 2016. *Трстеник. Манастири и цркве*, Трстеник: Туристичка организација општине Трстеник.

Баришић, С. 1986. Санациони и рестаураторски радови на цркви Св. Петра и Павла у селу Јелакци, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 10: 87–88.

Благојевић, М. 1972. Манастирски поседи крушевачког краја. у: *Крушевац кроз векове: зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу*, ур. А. Стошић: 25–48. Крушевац: Народни музеј.

Бошковић, Ђ. 1955. Манастир Велуће – архитектура и скулптура, *Старинар (н. с.)* III–IV (1952–1953), 60–74, 76.

Б.[ошковић], Ђ. 1956. Љубостиња, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II: централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић, Београд: 119. Српска академија наука, Археолошки институт.

Бошковић, Ђ. 1980. Место Крушевца у систему утврђених градова средњовековне Србије, *Старинар (н. с.)* XXX (1979), 7–11.

Б.[ошковић], Ђ., В.[уловић] Б., В.[уловић], М. и Н.[ешковић], Ј. 1956. Црквина – Прњавор, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II: централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић: 170. Београд: Српска академија наука, Археолошки институт.

Б.[ошковић], Ђ., В.[уловић] Б., В.[уловић], М. и Н.[ешковић], Ј. 1956а. Грабовац – Јеринин град, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II: централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић: 89. Београд: Српска академија наука, Археолошки институт.

Брмболић, М. 1986. Резултати истраживања остатака средњовековне цркве „Крсце", *Гласник Српског археолошког друштва* 3: 232–237.

Bugar, M., Bugarski, I., Vojvodić, U., Radišić, M. i Lazarević, N. 2023. Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2020. godini: rezultati iz varvarinskog i ćićevačkog kraja, u: *Arheologija u Srbiji – Projekti arheološkog instituta u 2020. godini*, ur. S. Vitezović, Đ. Obradović i M. Radišić: 153–168. Beograd: Arheološki institut.

Bugar, M., Bugarski, I., Vojvodić, U., Radišić, M. i Marković, D. 2021. Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2018. godini: rezultati iz trsteničkog kraja, u: *Arheologija u Srbiji – Projekti arheološkog instituta u 2018. godini*, ur. S. Vitezović, M. Radišić i Đ. Obradović: 205–217. Beograd: Arheološki institut.

Бугарски, И. Р., Додић, С. и Здравковић, В. М. 2021. Касноантичка и рановизантијска утврђења у левачком крају, *Саопштења* LIII: 135–162.

Бушетић, Т. М. 1903. Левач, *Насеља српских земаља, св*. II, *књ*. 2, *Српски етнографски зборник* 5, Београд: Српска краљевска академија: 459–511.

Валтровић, М. 1906. Белешке о манастиру Љубостињи, *Старинар (н. р.)* I: 24–30.

Веселићъ, І. 1867. *Описъ монастира у Србіи*, Београд: Кньигопечатия А. Андрића.

Ветнић, С. 2010. *Цркве и манастири на подручју горњег Великог Поморавља. Изваци из аторових теренских дневника са археолошких рекогносцирања горњег Поморавља 1963–2010*, Јагодина: С. Ветнић.

Вуичъ, І. 1828. *Путешесвїе по Сербіи во кратцъ собственномъ рукомъ нъговомъ списано у Крагоевцу у Сербїи*, Будимъ: Кралевско Всеучилище Пештанско.

Вукчевић, Ј. (ур.) 2016. *Општина Трстеник*, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија", Народни универзитет.

Вукчевић, Ј. 2017. Мали прилог неистраженом црквишту Ђуровача у атару села Богдања (Трстеник), *Љубостињска приношења* 2: 163–168.

Вукчевић, Ј. М. 2018. Истраживања средњовековног локалитета Ђуровача, *Баштина* 46: 365–389.

В.[уловић], М. и Н.[ешковић], Ј. 1956. Црквина – Прњавор, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II: централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић: 170. Београд: Српска академија наука, Археолошки институт.

Vučković, D., Bugar, M. J. i Vukčević, J. 2017. Rezultati geofizičkih istraživanja arheoloških lokaliteta u zoni Trstenika, in: *I AGES/SEG/EAGE Congress: Geosciences Applied to Solve Humanitarian Problems All Over The World, Hotel Crowne Plaza, Belgrade, May 24–26, 2017*, ed. S. Komatina, M. Urošević and K. Suto,: 205–217. Belgrade: Association of Geophysicists and Environmentakists od Serbia (AGES).

Г.[авела], Б. 1956. Богдање, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II: централна Србија*, ур. Ђ. Бошковић: 193. Београд: Српска академија наука, Археолошки институт.

Дероко, А. 1950. *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд: Просвета.

Динић, М. 1978. Област централне Србије у средњем веку, у: *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, прир. С. Ћирковић: 55–67. Београд: Српска књижевна задруга, Култура.

Ђенералштабна карта Краљевине Србије, секција Е. 7. Трстеник, 1 : 75.000, 1894 Београд: Главни Ђенералштаб војске и административне управе Краљевине Србије.

Ђорђевић, Т. П. 1898. Ситне белешке из Жичког и Студеничког среза, *Бранково коло за забаву, поуку и књижевност* 38, Сремски Карловци (17/29. септембар 1898), 1205–1214.

Đurić, D., Vukčević, J., Vučković, D., Vasiljević, J. i Cvetkov, V. 2020. Terenska nastava iz geofilike: arheološki lokaliteti na području Trstenika, u: *Prvi skup sekcije za arheometriju, arheotehnologiju, geoarheologiju i eksperimentalnu arheologiju Srpskog arheološkog društva: Aktuelna interdisciplinarna istraživanja – Tehnologije u arheologiji jugoistočne Evrope, 28. februar 2020. Zbornik radova*, prir. S. Vitezović, K. Šarić i D. Antonović: 30–36. Beograd: Srpsko arheološko društvo.

Ђурић, С. 1985. *Љубостиња – Црква Успења Богородичиног*, Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе.

Ђурић, С., Пејић, С., Крстановић, Б. и Темерински, С. 1991. Споменици у сливу Студенице – опис и стање, *Саопштења* XXII–XXIII (1990–1991): 183–225.

Здравковић, И. М. 1951. Старине из околине манастира Велуђа, *Старинар (н. с.)* II: 254.

Здравковић, И. М. 1970. *Средњовековни градови у Србији*, Београд: Туристичка штампа.

Зиројевић, О. 1994. Попис манастира Смедеревског санџака из 1516. године, *Саопштења* XXVI: 157–160.

Ивановић, М. 2015. „Добри људи" Новобрдског законика деспота Стефана Лазаревића, *Историјски часопис* LXIV: 159–187.

Каниц, Ф. 1989. *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века* II, Београд: Српска књижевна задруга.

Карић, Г. 2014. *Оџаци у XIX веку*, Београд: Културно-просветна заједница Србије, Трстеник: Народна библиотека „Јефимија".

Катић, Т. и Амедоски, Д. 2017. Караванџије нахије Петруш (треба Превешт – исправка аутора) из Левча 1502. године, *Мешовита грађа* XXXVIII: 7–25.

Коматина, И. 2016. *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд: Историјски институт.

Коматина, И. 2020. И обнови своју дедовину и боље је утврди – Стефан Немања и Стефан Првовенчани и уобличавање српске државности, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. И. Коматина: 37–61. Београд: Историјски институт.

Коматина, И. 2020а. Неколико запажања о бици на Морави, *Историјски часопис* LIX, 39–60.

Ljubinković, M. 1973. Manastir Veluće, *Arheološki pregled* 15: 122–123.

Ljubinković, M. i Vukadin, O. 1966. Ljubostinja – Srednjovekovni manastir, *Arheološki pregled* 8: 167–169.

MAD 506, Numaralı Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri (937/1530), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 104, Defter-i Hâkânî Dizisi: XIV, Ankara 2009.

Марковић, О. 1990. Средњовековна црква у Горњој Горевници, *Гласник Српског археолошког друштва* 6: 150–153.

Марковић, О. 1995. Остаци средњовековних сакралних објеката у чачанском крају, *Зборник радова Народног музеја у Чачку* XXV: 33–45.

Милићевић, М. Ђ. 1876. *Кнежевина Србија*, Београд: Државна штампарија.
Миљковић-Бојанић, Е. Љ. 2004. *Смедеревски санџак 1476–1560: земља – насеља – становништво*, Београд: Историјски институт.
Мишић, С. 1998. Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве, у: *Свети Сава у српској историји и традицији: међународни научни скуп*, ур. С. Ћирковић, 93–105. Београд: САНУ, Краљево: Слово.
Мишковић, Ј. 1885. Топографски речник Јагодинског округа, *Гласник Српскоī ученоī друштва* 61: 1–205.
Мишковић, Ј. 1885а. Кратки опис Јагодинског округа, *Гласник Српскоī ученоī друштва* 64: 192–224.
Николић, Р. 1986. Запис о љубостињским странама и о трстеничком иконому Макарију, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 10: 38–44.
Павловић, Д. Ст. 1969. Испитивачки радови на архитектури цркве манастира Љубостиње и предлог за њен будући изглед, *Саопштења* VIII: 155–186.
Павловић, М. 2016. *Војно административно уређење Смедеревскоī санџака 1739–1788*, Докторска дисертација, ментор: проф. др Душко М. Ковачевић, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
Павловић, Р. Љ. 1961. Како су код нас цркве „летеле" (легенда и истина), *Научно-популарни списи САНУ* V, *Одељење друштвених наука* 3, 1–26.
Пандуревић, Ј. 2011. О чудесним, подземним и летећим црквама српске усмене традиције, у: *Жива реч. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*, ур. М. Детелић и С. Самарџија, 397–416. Београд: Балканолошки институт САНУ, Филозофски факултет Универзитета у Београду.
Пантелић, Д. 1948. Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, *Споменик Српске академије наука* XCVI, *Други разред* 75: 1–41.
Петковић, В. Р. 1950. *Преīлед црквених споменика кроз повесницу српскоī народа*, Београд: Научна књига.
Петковић, В. Р. 1955. Манастир Велуће – историја и живопис, *Старинар (н. с.)* III–IV (1952–1953): 45–59, 75–76.
плем. Пирх, О. Д. 1899. *Путовање по Србији у īодини 1829*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
Поповић, Д. и Поповић, М. 2020. *Манастир Шудикова у Будимљи*, Беране: Епархија будимљанско-никшићка, Манастир Ђурђеви Ступови, Београд: Музеј Српске православне цркве.
Поповић, М. Д. 1968. *Трстеник и њеīова околина. Прилоī економско-īеоīрафском проучавању комуна*, Трстеник: Скупштина општине.
Радисављевић, Д. С. и Вукчевић, Ј. М. 2021. Фрагмент моравске камене пластике са локалитета Бачвиште у Јасиковици код Трстеника и његово могуће порекло, *Зборник Народноī музеја* XXV-1: 369–396.
Радисављевић, Д. С. и Вукчевић, Ј. М. 2021а. Локалитет Црквина у Љубостињском Прњавору код Трстеника, *Наша прошлост* 20: 11–28.

Радичевић, Д. 2014. У потрази за средњовековним Рудником: археолошка истраживања средњовековних налазишта, у: *Рудник, шайаш векова*, ур. Б. Челиковић и М. Кнежевић, 285–312. Београд: ЈП Службени гласник.

Радичевић, Д. и Булић, Д. 2014. Прилог проучавања властеоске сахране у Моравској Србији, у: *Власш и моћ – Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. їодине. Темашски зборник радова са међународної научної скуūа одржаної од 20. до 22. сеūшембра 2013. їодине у Крушевцу, Великом Шиљеїовцу и Варварину*, ур. С. Мишић, 113–133. Крушевац: Народна библиотека, Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Радичевић, Д. и Зечевић, Е. 2014. Археолошка истраживања гробова у Манастиру Љубостињи, у: *Кнеїиња Милица – монахиња Јевїенија и њено доба: Темашски зборник радова са научної симūозијума одржаної 12. сеūшембра 2014. їодине у Манасши-ру Љубосшињи*, ур. С. Мишић и Д. Јечменица, 223–232. Трстеник: Народни универзитет Трстеник, Народна библиотека „Јефимија", Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију.

Радичевић, Д. и Цицовић, А. 2012. Археолошка истраживања на Руднику (2009–2011), *Гласник Друūшва конзерваūора Србије* 36: 36–41.

Радичевић, Д. и Цицовић, А. 2013. Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику, у: Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама, ур. В. Филиповић, Р. Арсић и Д. Антоновић, Београд: Српско археолошко друштво, Ваљево: Завод за заштиту споменика културе, 237–248.

Радичевић, Д. и Цицовић, А. 2019. Археолошка истраживања средњовековних налазишта на Руднику 2009–2013. године, у: *Рудник 1: Исūраживање средњовековних налазишūа (2009–2013. їодине)*, ур. Д. Радичевић и А. Цицовић, 19–57. Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја.

Рашковић, Д. 2001. Трстенички крај у антици, *Крушевачки зборник* 7–8 (2000–2001): 7–29.

Рашковић, Д. 2002. Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, у: *Трећа јуїословенска конференција визанūолоїа, Крушевац, 10–13. мај 2000*, ур. Љ. Максимовић, Н. Радошевић и Е. Радуловић, 29–73. Београд: Византолошки институт САНУ, Крушевац: Народни музеј.

Рашковић, Д. 2014. Антички археолошки локалитети у широј околини манастира Љубостиње, у: *Кнеїиња Милица – монахиња Јевїенија и њено доба: Темашски зборник радова са научної симūозијума одржаної 12. сеūшембра 2014. їодине у Манасши-ру Љубосшињи*, ур. С. Мишић и Д. Јечменица, 233–256. Трстеник: Народни универзитет Трстеник, Народна библиотека „Јефимија", Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију.

Рашковић, Д. и Берић, Н. 2002. Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области, *Гласник Срūскої археолошкої друūшва* 18: 137–156.

Рашковић, Д. и Тошић, Г. 2009. Прилог познавању касноантичких и средњовековних утврђења у околини Каленића, у: *Научни скуп: Манастир Каленић – у сусрет шестој стогодишњици, Каленић, 5–6. октобар 2008. године*, ур. Ј. Калић, 67–90. Београд: Српска академија наука и уметности – Одељење историјских наука, Крагујевац: Епархија шумадијска.

Ристић, А. 2015. *Средњовековна жупа Левач у светлу археолошких истраживања*, мастер рад, ментор: доц. др Дејан Радичевић, Београд: Одељење за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Ристић, А. 2017. Путеви у средњовековној жупи Левач, *Љубостињска приношења* 2: 135–146.

Ристић, А. 2025. Археолошки локалитети и покретни налази IX–XII века са простора Левча и Темнића, *Љубостињска приношења* 10 (2024–2025): 73–104.

Ристић, В. 1987. Феудално властелинство у Рибевштици, *Саопштења* XIX: 173–180.

Свети Сава, 1986. *Сабрани списи*, прир. Д. Богдановић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Спремић, М. 1972. Крушевац у XIV и XV веку, у: *Крушевац кроз векове: зборник реферата са симпозијума одржаног од 4. до 9. октобра 1971. у Крушевцу*, ур. А. Стошић, 9–24. Крушевац: Народни музej.

Стевовић, И. 2006. *Каленић – Богородичина црква у архитектури позновизантијског света*, Београд: Филозофски факултет, Интерпринт.

Стефан Првовенчани, 1988. *Сабрани списи*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Стојановић, Љ. 1902. *Стари српски записи и натписи* I, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Тителбах, В. 1882. Манастир Љубостиња. Задужбина „Царице Милице", *Српске илустроване новине за забаву, поуку, уметност и књижевност* 26 (Нови Сад, 31. јула 1882): 213–214.

Тодић, Б. 2007. Време подизања и живописања Љубостиње, *Саопштења* XXXIX: 101–116.

Тодић, Б. 2021. Цркве Светог Јована у Студеници и Светог Николе у Ушћу, у: *Свет средњовековних утврђења, градова и манастира – Омаж Марку Поповићу*, ур. В. Иванишевић, В. Бикић и И. Бугарски, 223–236. Београд: Археолошки институт, Omladinsko pozorište Dadov.

Topografska karta, Sekcija Kraljevo 4–2 (Vrnjačka Banja – sever), br. lista 530–4–2, 1 : 25.000, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

Topografska karta, Sekcija Kraljevo 4–4 (Vrnjačka Banja – jug), br. lista 530–4–4, 1 : 25.000, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

Topografska karta, Sekcija Kruševac 3–1 (Medveđa), br. lista 531–3–1, 1 : 25.000, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

Topografska karta, Sekcija Kruševac 3–3 (Trstenik), br. lista 531–3–3, 1 : 25.000, 1971 Beograd: Vojnogeografski institut, drugo izdanje.

Тошић, Г. 2008. Заштитна археолошка истраживања манастира Велуће, *Археолошки йреїлед (н. с.)* 4 (2006): 168–171.
Узелац, А. 2018. *Крсшаши и Срби, (XI–XII век)*, Београд: Утопија.
Цветковић, Б. и Гаврић, Г. 2015. Манастир Велуће, Краљево: Завод за заштиту споменика културе.
Шкриванић, Г. 1974. *Пушеви у средњовековној Србији*, Београд: Туристичка штампа.
Шуица, М. 2000. *Немирно доба срйскоїа средњеїа века – Власшела срйских областних їосйодара*, Београд: Службени лист СРЈ.
Шупут, М. 1991. *Сйоменици срйскоїа црквеноїа їрадишељсшва XVI–XVII век*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, Филозофски факултет, Институт за историју уметности.

Гласник Српског археолошког друштва је доступан у отвореном приступу.
Чланци се могу бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons – Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Journal of the Serbian Archaeological Society is an Open Access Journal.
All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the licence Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Dejan S. Radisavljević
University of Belgrade, Faculty of Philosophy
Milan B. Milovanović
Institute of Archaeology, Belgrade

THE CHURCH OF ST. PETKA ON GRABOVAČKO BRDO NEAR TRSTENIK AND THE ARCHAEOLOGICAL TOPOGRAPHY OF ITS SURROUNDINGS

Keywords: *Church of St. Petka, Grabovačko Brdo, Ljubostinjski Prnjavor, Bogdanje, topography, sacral architecture, Middle Ages*

The Church of St. Petka (St. Paraskeva), located on Grabovačko Brdo in the vicinity of Trstenik, represents a small and insufficiently studied medieval sacral monument in the wider area of the Ljubostinja Monastery. Although it has been mentioned in scholarly and travel literature since the second half of the 19th century, it has not been the subject of systematic archaeological or architectural research. The present study aims to provide a reliable basis for future investigations by documenting the current state of preservation, analysing its architectural characteristics, and situating the site within its broader historical and topographical context.

The church is situated on a plateau on the southern slope of Grabovačko Brdo, within the cadastral area of Ljubostinjski Prnjavor, near the border with the village of Bogdanje. This position provides extensive visual command over the Zapadna Morava valley and places the site in proximity to important medieval communication routes, which connected it with the interior of the Levač region and further with major ecclesiastical and political centres, including Žiča, Kruševac, and Rudnik. During the Middle Ages and the Ottoman period, this area functioned as an important traffic junction, contributing to its economic and cultural development.

Historical sources indicate that the territory of present-day Ljubostinjski Prnjavor and Bogdanje formed part of the medieval *župa* of Levač, incorporated into the Serbian state in the late 12th century. Following the establishment of the Serbian Archbishopric in Žiča in 1219, the region came under its jurisdiction. The area reached its peak during the reign of Prince Lazar in the late 14th century, particularly after the establishment of Kruševac as a political centre. Although the founding charter of the Ljubostinja Monastery has not been preserved, it is

likely that the surrounding villages, including the area of the Church of St. Petka, belonged to its estate.

Archaeological evidence from the wider area indicates continuous occupation from prehistory through Antiquity and the Medieval period. Nearby sites include the remains of the medieval fortress known as Jerinin Grad, as well as several church sites and necropoles recorded since the 19th century. Excavations at the site of Đurovača confirmed the existence of a Late Medieval single-nave church, while surveys in Ljubostinjski Prnjavor identified another smaller sacral structure associated with a necropolis.

Architecturally, the Church of St. Petka is a modest single-nave building with a rectangular ground plan and a semi-circular apse on the eastern side. Its external dimensions are approximately 8 x 5.10 meters, and its walls are constructed of roughly dressed stone bonded with lime mortar, with a thickness varying between 0.63 and 0.69 meters. The interior is spatially undifferentiated, and the building lacks a dome, placing it within a broader group of small rural churches characteristic of the central Balkans in the Late Medieval period.

The church originally had a single western entrance. Lighting was provided by three windows, located on the apse and lateral walls. The altar area contains several niches, whose present dimensions were the result of later enlargements. No traces of fresco decorations have been identified.

During the second half of 19th century, the Church of St. Petka was already in a ruined state, without its vaults and with partially collapsed walls. Based on the available evidence, it is reasonable to assume that the destruction occurred in the late 18th century, possibly during the period of Kočina Krajina (1788–1791), when the nearby Ljubostinja Monastery also suffered damage.

The present appearance of the church is largely the result of restoration works carried out between 1903 and 1942. During this phase, the walls were rebuilt in brick, a barrel vault was added over the nave, and a semi-dome over the apse. Additional interventions included the opening of the northern entrance, and the addition of a porch along the western wall of the church.

Typologically and technically, the Church of St. Petka shows close parallels with several Late Medieval churches in the region, including those at Ušće near Kraljevo, Šudikova near Berane, and at sites in Rudnik, and the valleys of the rivers Zapadna Morava and Crnica. These analogies, together with its architectural characteristics, suggest a dating within the period from the mid-14th to the mid-15th century.

The original dedication of the church remains unknown, as does the identity of its ktetor. Later tradition associates the site with the legendary figure of Jug

Bogdan, but this attribution most likely derives from folk etymology related to the nearby village of Bogdanje. The current dedication to St. Petka reflects a later cult practice, possibly connected with the tradition of visiting the site on Fridays.

In conclusion, the Church of St. Petka represents a valuable example of a small medieval rural church, whose significance lies not only in its architectural features, but also in its position within a wider sacral and communication landscape. Despite later alterations, the lower parts of its walls and basic spatial organisation preserve essential elements of the original structure. Future archaeological excavations and detailed architectural surveys are necessary to clarify unresolved questions regarding its chronology, function, and role within the medieval ecclesiastical network of the Trstenik region.

УПУТСТВО АУТОРИМА

Рукописи се предају на српском језику у ћириличкој верзији писма (са подршком Serbian Cyrillic) или неком од широко распрострањених европских језика (енглеском, немачком, француском, италијанском, руском). Уколико се рукопис предаје на српском језику, аутор је дужан да приложи и резиме на енглеском језику. Уколико се рад предаје на страном језику, треба да садржи и резиме на српском језику. Потписи испод слика и кључне речи треба да буду на српском и на енглеском језику уколико је основни текст на српском или енглеском, односно на српском и на основном језику текста уколико је основни текст француски, немачки и др. Речи, наводи и наслови писани на неком од страних језика треба да буду написани у свом изворном облику.

Чланци који се предају редакцији ***Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*** треба да се припреме тако да садрже следећим редоследом: наслов, име и презиме аутора са афилијацијом, сажетак (апстракт), кључне речи, основни текст, захвалницу или напомемну (није обавезна), библиографију, резиме (посебан документ), графичке прилоге (посебни документи), наслови и текстуални садржај илустративних прилога (посебан документ) и контакт податке (посебан документ). Сви фајлови који се предају треба да садрже име аутора у називу фајла, на пример: petrovic-tekst.doc, petrovic-slika1.jpg, и слично.

Рукописи ће бити примљени само уколико су писани и опремљени у складу са наведеним правилима. Редакција ће вратити на дораду текстове који нису припремљени у складу са правилима. Сваки од приспелих радова редакција ***Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*** проследиће анонимним рецензентима. Редакција одлучује о категоризацији позитивно оцењених рукописа, у складу са критеријумима наведеним у важећим актима о уређењу научних часописа Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Радови се предају у дигиталној форми, на адресу sad.glasnik@gmail.com.

Цело Упутство се налази на сајту *Гласника Срӣскоӣ археолошкоӣ друштва*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

GUIDELINES FOR THE AUTHORS

The manuscripts are submitted in the Serbian language in the Cyrillic version of the script (with Serbian Cyrillic support) or in some of the widespread European languages: English, German, French, Italian, Russian. If the manuscript is submitted in Serbian, the author is required to enclose a résumé in English. If the author submits the work in a foreign language which is not his or her native language, it is required to state the name of the translator, or the press corrector who prepared the version of the text in a foreign language. Besides, key words, résumé, and captions below the illustrations in Serbian should be added to the works written in a foreign language. Words, quotations and titles written in any of the foreign languages should be written in their original form.

The articles submitted to the editorial board of the *Journal of the Serbian Archaeological Society* should contain, in the following order: title, name of the author with the affiliation, summary (abstract), key words, body text, bibliography, acknowledgements (not required), résumé (separate file), graphical appendices (separate files), list of illustrations and textual content of illustrative annexes (separate file) and contact details (separate file).

The manuscripts will be accepted only if they are written and structured in accordance with these Guidelines. The editorial board of the *Journal of the Serbian Archaeological Society* will forward each of the incoming works to anonymous reviewers for peer review. The editorial board decides on the categorisation of the accepted manuscripts, in accordance with the criteria listed in the valid acts on editing scientific journals of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

The papers should be submitted in digital form via e-mail sad.glasnik@gmail.com.

The full text of the Guidelines is available on the website of the *Journal of the Serbian Archaeological Society*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА

Часопис *Гласник Српског археолошког друштва* је покренут 1984. као научно-стручно гласило Српског археолошког друштва и посвећен је свим темама из области археологије и сродних дисциплина које су укључене у археолошка истраживања (антропологија, архитектура, етнологија, историја уметности, историја, геологија итд.). У њему се објављују оригинални, претходно необјављени радови (оригинални научни радови, прегледни радови, кратка саопштења, извештаји с ископавања, осврти, критике, прикази, библиографије, биографије значајних археолога, некролози). *Гласник Српског археолошког друштва* излази једном годишње. У *Гласнику Српског археолошког друштва* објављују се радови на српском, енглеском, немачком, француском, италијанском и руском језику.

Часопис *Гласник Српског археолошког друштва* је доступан у режиму отвореног приступа. Чланци објављени у часопису могу се бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons – Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Поступак предавања рукописа, рецензија и објављивање радова су бесплатни.

Сви достављени радови пролазе процедуру анонимног рецензирања од стране два компетентна рецензента, које одређује редакција. Рецензирање је потпуно анонимно (*double-blind*): идентитет аутора је непознат рецензентима и обрнуто. Идентитет рецензената остаје непознат ауторима пре, током и након поступка рецензије.

Аутори задржавају ауторска права на објављене радове и дају издавачу неискључиво право да чланак објави, да се у случају поновне употребе наведе као изворни издавач и да га дистрибуира у свим облицима и медијима. Чланци ће се дистрибуирати под Creative Commons-Attribution Nekomercijalno-NoDerivatives (CC BI-NC-ND).

Објављени материјал може да се користи у некомерцијалне сврхе под условом да се наведе одговарајућа заслуга и да се наведе линк ка лиценци.

Цео текст Уређивачке политике се налази на сајту *Гласника Српског археолошког друштва*: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

EDITORIAL POLICY

The *Journal of the Serbian Archaeological Society* was established in 1984 as a scientific professional journal of the Serbian Archaeological Society and it is dedicated to topics from all areas of archaeology and related disciplines that are included in archaeological research activities (anthropology, architecture, ethnology, history of arts, history, geology, etc.). It publishes original, previously unpublished papers (original scientific papers, scientific reviews, short and preliminary reports, excavation reports, book reviews, critical reviews, bibliographies, biographies of significant archaeologists, necrologies). The *Journal of the Serbian Archaeological Society* publishes papers written in Serbian, English, German, French, Italian, and Russian.

The *Journal of the Serbian Archaeological Society* is an Open Access Journal. All articles published in the *Journal* can be downloaded free of charge from the website of the *Journal* and used in accordance with the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

The process of submitting papers, peer reviews and publishing is free of charge.

All submitted papers go through the peer review process performed by two competent Reviewers, chosen by the Editorial Board. All reviews are completely anonymous, based on the double-blind peer review system: the identity of the Authors is not known to the Reviewers and vice versa. The identity of the Reviewers will remain unknown to the Authors before, during, and after the reviewing process.

Authors retain the copyright of the published papers and grant to the publisher the non-exclusive right to publish the article, to be cited as its original publisher in case of reuse, and to distribute it in all forms and media. Articles will be distributed under the Creative Commons-Attribution NonCommercial-NoDerivatives (CC BY-NC-ND).

The published material may be used for non-commercial purposes provided that the appropriate credit is given and a link to the license is provided. If the published material is remixed, transformed, or built upon, the modified material cannot be distributed.

The full text of the Editorial Policy is available on the website of the Journal of the Serbian Archaeological Society: https://arheologija.rs/en/jsas-about-the-journal/

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904

ГЛАСНИК / Српско археолошко друштво ; уредник Драгана Антоновић. - 1984, бр. 1- . - Београд : Српско археолошко друштво, 1984- (Београд : BiroGraf). - 24 cm

Годишње. - Наслов од бр. 10 (1995) на срп. и енгл. језику: Гласник Српског археолошког друштва = Journal of the Serbian Archaeological Society. - Друго издање на другом медијуму: Гласник Српског археолошког друштва (Online) = ISSN 3009-3503
ISSN 0352-5678 = Гласник - Српско археолошко друштво
COBISS.SR-ID 6519298